

PAVE

Sprečavanje i suzbijanje nasilnog ekstremizma
kroz otpornost zajednice

Sažetak politike za Srbiju

Sredstva za projekat PAVE obezbeđena su iz Programa Evropske unije za istraživanje i inovacije Horizon 2020 prema Sporazumu o dodeli bespovratnih sredstava br. 870769.

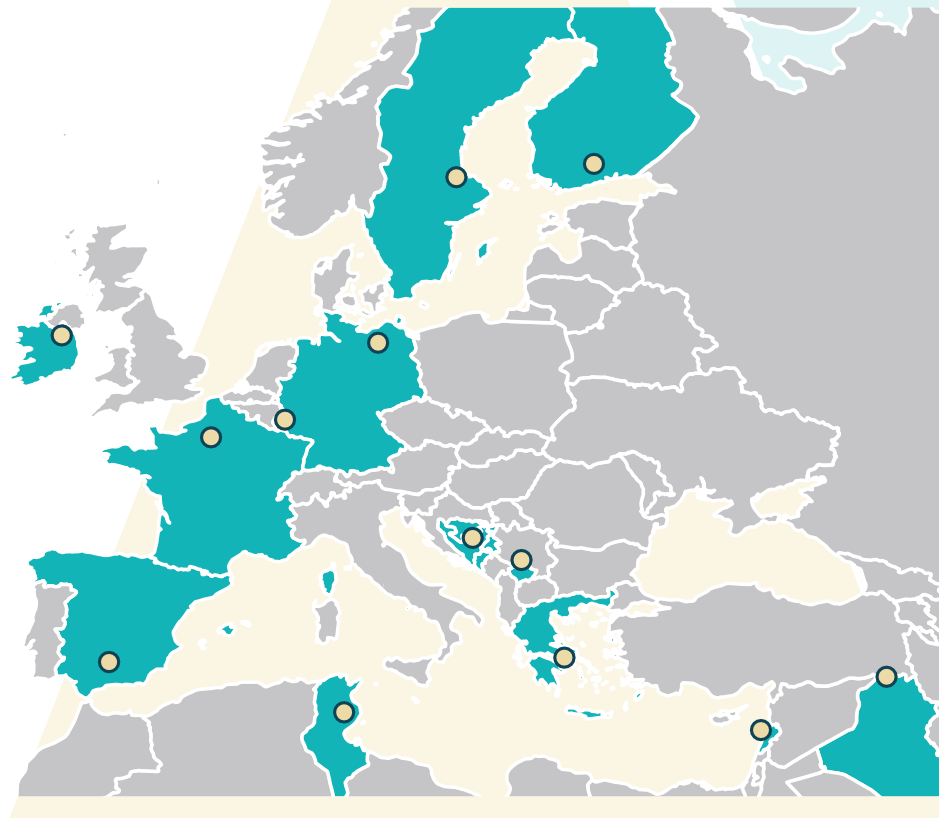

Uvod u projekat PAVE

Istraživački projekat PAVE (2020–23) prikuplja znanje zasnovano na dokazima o trendovima radikalizacije i nasilnog ekstremizma na Bliskom istoku i u Severnoj Africi (BISA), kao i na Zapadnom Balkanu. Njegov cilj je jačanje kapaciteta kreatora politike i lidera zajednica za razvoj delotvorne strategije prevencije između Evropske unije i njenog susedstva. Pored izveštaja o istraživanju i sažetaka politike, na osnovu nalaza projekta razvijeni su inovativni alati za obuku zainteresovanih strana.

Konzorcijum PAVE se sastoji od 13 partnerskih organizacija sa sedištem u 12 zemalja i poseban naglasak stavlja na istraživanja koja se vode lokalno, sa dubokim kontekstualnim razumevanjem i pristupom zainteresovanih strana u regionima koji su predmet istraživanja. On okuplja partnere koji imaju jedinstvene i komplementarne prednosti, kao i zajedničke oblasti interesovanja, kako bi se podstakli zajedničko učenje i razvoj. U svim zemljama su konsultovani lideri zajednica, kao što su lokalni predstavnici državne uprave, verski lideri, prosvetni radnici, omladinske organizacije i organizacije žena, prvo kako bi se potvrdili planovi istraživanja, a kasnije i nalazi istraživanja.

Prikupljeni su empirijski podaci iz sedam zemalja obuhvaćenih studijama slučaja, pomoću niza kvalitativnih, kvantitativnih i kombinovanih metodoloških pristupa, i izvršena su poređenja u izabranim zajednicama (npr. opštinama), koje su u različitom stepenu pogođene pojavom nasilnog ekstremizma. Faktori ranjivosti i otpornosti utvrđeni su na mezo nivou dinamike zajednice i aktera, na osnovu tri tematska klastera: veza između verskog, političkog i etničkog / sektaškog ekstremizma; interakcije između verskih i javnih institucija; i uzajamno dejstvo onlajn i oflajn narativa na (de)radikalizaciju.

Uvod u istraživanje projekta PAVE u Srbiji

Radom na terenu u Srbiji istraživani su etno-nacionalistički i verski inspirisani oblici ekstremizma i njihove međusobne veze. Osim toga, ispitivani su nasleđe sukoba i polarizacija zajednice. Analizom se naročito tragalo za narativima o „drugosti” (definicija spoljnih grupa), percepcijom pretnje, samoviktimizacijom i legitimizacijom nasilja. Kada je reč o akterima, istraživanje je usredsređeno na ulogu države i verskih institucija u uključivanju ekstremističkih narativa u javni diskurs. Rad na terenu u Srbiji zasnivao se na metodama polustruktuisanih intervjua, istraživanju arhivske građe i analizi diskursa. Obuhvatio je 34 intervjua sa relevantnim političkim i verskim liderima, državnim i lokalnim zvaničnicima, aktivistima socijalnih pokreta i predstavnicima OCD u Beogradu i Novom Pazaru.

Prethodnim istraživanjem ekstremizma (i radikalizacije) u Srbiji uočeni su islamistički ekstremizam i krajnje desničarski ekstremizam kao njegova dva najčešća oblika. Naši nalazi pokazuju da se, pored ta dva oblika ekstremizma, javlja i novi oblik „ekstremizma koji to još nije”, tj. radikalni etnonacionalizam, koji prožima celo srpsko društvo. Osim toga, recipročni odnos između islamističkog ekstremizma i krajnje desničarskog ekstremizma je slab ili gotovo nepostojeći. Istovremeno, etnonacionalizmi Srba i Bošnjaka proizvode značajan kumulativni efekat.

Najčešći faktori ranjivosti zajednice u Srbiji jesu konkurentna samoviktimizacija (između srpske i bošnjačke zajednice), loše funkcionisanje države, nedostatak nacionalne i lokalnih strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilnog ekstremizma (P/CVE), regionalne krize (sa Kosovom i Bosnom), verska i etnička segregacija, kriminalne političke mreže i nedostatak saradnje među verskim zajednicama. Faktori koji su specifični za krajnje desničarski ekstremizam jesu blagonaklonost države prema krajnje desničarskim organizacijama i nevoljnost Srpske pravoslavne crkve da se distancira od klerikalnih krajnje desničarskih / radikalnih organizacija. Islamistički ekstremizam uglavnom je vođen političkom i ekonomskom izolacijom Sandžaka i podelama islamske zajednice u Srbiji.

S druge strane, aktivnosti sektora OCD u vezi sa P/CVE, tradicija verske tolerancije, odbacivanje nasilja od strane lidera zajednica i programi za deradikalizaciju povratnika iz Sirije ili Ukrajine opšti su faktori otpornosti zajednice u Srbiji. Posebni faktori otpornosti u slučaju krajnje desničarskog ekstremizma jesu kontrola centralne vlasti nad nasiljem krajnje desnice, integracija radikalnih i ekstremističkih grupa u neformalne političke klijentelističke mreže i feminizacija radikalne i krajnje desničarske politike. Kada je reč o islamističkom ekstremizmu, glavni pokretači otpornosti su društveno povezivanje zajednica, društveno premošćivanje među njima i činjenica da u Srbiji preovladava umereno hanefijsko tumačenje islama.

U Srbiji je oblast P/CVE uglavnom nerazvijena. Bez obzira na stereotipna viđenja islama i terorizma, vlada i verske zajednice ne prepoznaju radikalizaciju i ekstremizam kao probleme, niti se bave prevencijom i suzbijanjem. Stoga je ključna preporuka za Srbiju, kojom bi sve zainteresovane strane trebalo da se pozabave, uključiti vladu i verske zajednice (naročito Srpsku pravoslavnu crkvu) u proces. To bi uključivalo jačanje svesti među predstavnicima države i verskih zajednica, uticanje na njih da učestvuju u dijalogu o P/CVE i pružanje svake

potrebne pomoći u tu svrhu. To podrazumeva i menjanje stavova međunarodnih donatora i OCD prema vladi i verskim institucijama, bez obzira koliko autoritarne ili neliberalne one bile. Samo na taj način će P/CVE dobiti na značaju i uzdići se sa dna političke agende. U suprotnom će ostati na marginama društva, kao jedno od brojnih pitanja čiji značaj prepoznaju samo OCD i njihovi donatori.

Druga ključna preporuka, koja proizlazi iz prethodne, jeste da se preformuliše pristup P/CVE kako bi se izbegla stigmatizacija ciljnih grupa. U posleratnim društvima prisutan je visok nivo traume, konkurentne samoviktimizacije i uzajamne stigmatizacije, a P/CVE ne bi trebalo da pogoršava situaciju. Osetljiviji pristup zasnovan na kontekstu smanjio bi mogućnost otuđenja zainteresovanih strana i otvorio prostor za sadržajni i delotvorniji dijalog.

1. Preporuke za vladu

Država Srbija u velikoj meri zapostavlja čitavu oblast P/CVE, gotovo je u celosti ostavljajući civilnom društvu i međunarodnim donatorima. P/CVE u Srbiji tek treba da se intitucionalizuje. Stoga vlada mora da preuzme aktivnu ulogu u ovoj oblasti i da razvije nacionalnu i lokalne strategije P/CVE koje uključuju sve relevantne aktore, državu, verske zajednice, lokalne institucije, OCD i obrazovni sistem.

- Vlada mora **razviti programe i mehanizme za prevenciju radikalizacije i podršku deradikalizaciji**, kako na nacionalnom, tako i na lokalnom nivou, uključujući:
 - Jačanje svesti o pretnjama i rizicima radikalizacije **mladih**;
 - Povećanje **odgovornosti** institucija za opštu bezbednost zajednice;
 - Jačanje svesti o štetnom uticaju **govora mržnje i antagonističkih diskursa** među predstavnicima zajednica;
 - Sprovođenje **mehanizma upućivanja**, radi zaštite ranjive omladine od radikalizacije i pružanja podrške onima koji su već pogođeni;
 - Institucionalizovanje **podrške ženama** da bi se povećalo njihovo znanje o ranim znacima radikalizacije i njihove kritičke veštine kako bi služile kao agenti prevencije;
 - Razvijanje **protokola za intitucionalne odgovore** na ekstremizam i radikalizaciju.
- Budući da obrazovanje može igrati ključnu ulogu, kako u radikalizaciji, tako i u deradikalizaciji, neophodne su dalje **reforme sektora obrazovanja**. Obrazovanje u Srbiji i dalje je opterećeno nacionalnim mitovima, etničkim stereotipima i antagonističkim narativima, koji su manje-više karakteristika svakog posleratnog

društva. Kao rezultat toga, Srbiji je potrebna reforma osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja koja bi podstakla mlade ljude da razviju veštine građanskog angažmana, kritičkog razmišljanja i medijsku pismenost – što su sve neophodni preduslovi za razvoj višeperspektivnih percepcija prošlosti i tolerantnog, otvorenog pogleda na svet.

- Suštinski segment te reforme treba da bude **versko obrazovanje**. Trenutno je versko obrazovanje identifikovano kao faktor ranjivosti na radikalizaciju, jer razdvaja učenike na osnovu veroispovesti (pravoslavna, katolička, muslimanska) i u potpunosti je pod kontrolom verskih zajednica (nastavni planovi i programi, udžbenici, nastavnici). Stoga u obrazovnom sistemu Srbije nema međuverke komunikacije niti programa međuverkog obrazovanja. Reforma tog segmenta obrazovanja treba da obuhvati uvod u istoriju religije, kao obavezan predmet i veronauku kao izborni, kao i međuverku i građansku kontrolu nastavnih planova i programa verskog obrazovanja.
- Još jedna preporuka u vezi sa obrazovanjem jeste **okupljanje akademskih ustanova iz različitih etničkih i verskih konteksta** (na primer, univerziteta iz Beograda i Novog Pazara), kako bi razvile istraživačke projekte, predmete i nastavne planove koji se bave nasiljem i radikalizmom na način koji je više akademski.
- Osim toga, Srbija nema nikakav oblik **institucionalizovanog verskog dijaloga**. Relevantne državne službe bi trebalo da pokrenu dijalog sa Srpskom pravoslavnom crkvom i dve islamske zajednice u Srbiji, s obzirom da su one ključne za uspeh aktivnosti P/CVE, i da se uključe u taj dijalog. Taj dijalog treba institucionalizovati na nacionalnom nivou (kao uzor bi moglo poslužiti Međureligijsko veće BiH), ali i na nivou lokalnih zajednica, naročito onih koje su verski i etnički mešovite.
- Na kraju, vlada bi trebalo da uvede strožu **fiskalnu kontrolu finansijskih doprinosa iz dijaspora i stranih fondacija** budući da su oni, kako pokazuju naša istraživanja, igrali ulogu u radikalizaciji ranjivog stanovništva u Srbiji.

2. Preporuke za međunarodnu zajednicu

- Međunarodni donatori treba da razmotre mogućnost da **preoblikuju svoje pristupe P/CVE**. Konvencionalnom pristupu nedostaje kontekstualna osetljivost, jer su koncepti radikalizacije i ekstremizma opterećeni vrednostima i mogu dovesti do stigmatizacije ranjivih grupa (na primer, muslimanske manjine u Srbiji). Na osnovu našeg istraživačkog iskustva, reklo bi se da je **usredsređenost na otpornost zajednice** adekvatniji pristup, zato što uočava pozitivne karakteristike lokalne zajednice. Na taj način, otpornost zajednice dobija epistemički prioritet, dok se radikalizacija i ekstremizam izjednačavaju sa nedostatkom ili odsustvom otpornosti.
- U načelu, agenda P/CVE bi mogla imati velike koristi od **usvajanja perspektive izgradnje mira** sa posebnim fokusom na depolarizaciji i rehumanizaciji Drugog u posleratnim društvima.
- Pristupu P/CVE evidentno nedostaje konceptualizacija **uloge žena** u ovim situacijama. Međunarodni programi P/CVE trebalo bi da se više usredsrede na empirijska istraživanja motivacije žena da učestvuju u nasilnom ekstremizmu ili da služe kao agenti za prevenciju ekstremizma.
- Pored toga, međunarodna zajednica bi trebalo da se pozabavi **izgradnjom institucionalnih kapaciteta, u okviru svojih programa P/CVE**. Ti programi bi trebalo da uključuju predstavnike države, verskih zajednica i lokalnih institucija, kao najuticajnije političke aktere, umesto što su usredsređeni samo na OCD. To znači da međunarodna zajednica mora dati prioritet programima usmerenim na državu, koji bi Vladu Srbije naveli da prepozna P/CVE kao važno političko pitanje i da ga ugradi u nacionalne strategije i druge zvanične dokumente. Konkretno, ti programi bi mogli biti u obliku pomoći državnim i lokalnim institucijama da razviju mehanizme P/CVE ili da obezbede obuku za državne službenike (policiju, pravosuđe, obrazovni sistem) o P/CVE.
- Međunarodna zajednica takođe može jačati svest o značaju razvoja **regionalnih pristupa P/CVE i regionalnih mehanizama P/CVE**. Radikalizacija i ekstremizam ne prestaju na državnim granicama i treba ih posmatrati kao regionalne pojave. Međunarodni donatori bi trebalo da se usredsrede na regionalne programe obrazovanja iz oblasti P/CVE u kojima bi učestvovalе akademske ustanove iz različitih zemalja Zapadnog Balkana.

3. Preporuke za civilno društvo

Htelo to ili ne, civilno društvo je monopolisalo oblast P/CVE u Srbiji. Shodno tome, P/CVE deli preovlađujuću reputaciju sektora OCD, kao „spolja nametnute prevare”. To je dovelo do marginalizacije aktivnosti P/CVE i njihove denuncijacije kao „mehura OCD” i sredstva stranog političkog uticaja.

- Kako bi se suprotstavile toj negativnoj reputaciji P/CVE u Srbiji, OCD bi trebalo da razviju osetljiviji pristup prema državi i verskim zajednicama i da ih prepoznaju kao partnere, umesto kao suparnike. **Ideološka isključivost OCD** i nespremnost na dijalog sa onima koji su, mada često opravdano, označeni kao previše konzervativni, radikalni ili ekstremni, preči da trajno otuđi Vladu Srbije ili Srpsku pravoslavnu crkvu od oblasti P/CVE.
- Druga grupa koju bi u većoj meri trebalo uključiti u ovu oblast jeste **akademska zajednica**, koja je proteklih godina uglavnom služila kao pružalac usluga za OCD. Akademska zajednica može podeliti neophodna stručna znanja o P/CVE i poslužiti kao **most između OCD i vlade**, imajući u vidu da je većina akademskih ustanova u Srbiji državna. Na taj način bi civilno društvo moglo kreirati prostor za širi dijalog o kritičnim pitanjima P/CVE (škole, univerziteti i javne rasprave).
- Slično međunarodnoj zajednici, OCD u Srbiji bi mogle doprineti **preoblikovanju pristupa P/CVE, korišćenjem sredstava za izgradnju mira**. Konkretno, trebalo bi da se više usredsrede na promovisanje lokalnih primera i mehanizama tolerancije, interkulturalnog dijaloga i saradnje, sa posebnim naglaskom na depolarizaciji i rehumanizaciji nekada zaraćenih strana (tj. bošnjačkih i srpskih zajednica). Na primer, region Sandžaka je dobar primer međunacionalne tolerancije i suživota Bošnjaka i Srba, uprkos ratovima i političkoj nestabilnosti, te se iz lokalnog konteksta mogu naučiti mnoge lekcije o mehanizmima otpornosti zajednice.
- Konačno, iako u ovom sektoru ima mnogo aktivistkinja, rodna pitanja u P/CVE nisu obrađena. Primetan je jaz koji OCD treba da premoste **osporavanjem tradicionalnih rodni uloga**, koje narušavaju učešće žena u privatnom i javnom životu (uz izbegavanje snažne reakcije konzervativnih zajednica), njihove finansijske zavisnosti, siromaštva i nepismenosti (naročito među ženama koje žive u ruralnim oblastima).

Literatura

Goran Tepšić and Nemanja Džuverović (2021). Cumulative Extremism in Serbia. Izveštaj o istraživanju PAVE (neobjavljen).

Maja Halilović-Pastuović, Goran Tepšić, Nemanja Džuverović, Sead Turcalo, Jelena Brkić Šmigoc, Mirza Smajić, Veldin Kadić, Muamer Hirkić and Gillian Wylie (2022). Interactions between States and Religious Institutions in Balkans. Working Paper 3. Publikacije projekta PAVE: www.pave-project.eu/publications/PAVE_870769_D4.1_publication_layout.pdf

Marie Kortam (2022). Interactions between State and Religious Institutions in the Balkans and MENA Region. Synthesis Report. Publikacije projekta PAVE: www.pave-project.eu/publications/PAVE_870769_D4.3_publication_layout.pdf

Isak Svensson and Desirée Nilsson (2022). Cumulative Extremisms in the Balkans and MENA Region. Synthesis Report. Publikacije projekta PAVE: www.pave-project.eu/publications/PAVE_870769_D3.3_publication_layout.pdf